

УДК 343.98

О. О. Садченко
кандидат юридичних наук, доцент
професор кафедри криміналістичних експертиз

*Навчально-науковий інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ*

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ НА КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ

У статті охарактеризовано предмет злочинних посягань на культурні цінності. Аналіз наукових та правових джерел, дозволив дійти висновку, про актуальність та необхідність дослідження правової і теоретичної природи поняття «культурні цінності», а також суміжних категорій «культурна спадщина», «археологічна спадщина», «культурне надбання»; їх змісту, структури та удосконалення правової регламентації. Культурні цінності визначено як створені людиною або піддані нею цілеспрямованій дії, унікальні предмети, що мають національне або загальносвітове значення та становлять цінність для науки і культури, які підлягають збереженню та охороні.

Постановка проблеми. Кримінальний кодекс України, як нам уявляється, недостатньо приділяє уваги охороні культурного надбання українського народу. Це проявляється як у відсутності законодавчої фіксації видового об'єкта злочинів проти культурних цінностей, так і не відповідності рівня покарання за окремі види кримінальних правопорушень. У результаті правопорушення, предметом яких є культурні цінності, «розпорошені» по різних розділах КК України, криміналізовані не всі форми суспільно-небезпечної поведінки по відношенню до культурних цінностей, покарання за деякі кримінальні правопорушення цієї категорії, очевидно занижені і взаємно не упорядковані.

Незважаючи на значну суспільну небезпеку і поширеність посягань на культурні цінності, в нормативних актах, юридичній літературі не існує єдиного погляду на поняття предмета цих правопорушень, а між іншим «кримінально-правове значення предмету злочину проявляється у таких аспектах: 1) включення предмета злочину до комплексу ознак конкретного складу злочину, забезпечує повноту його конструювання, що сприяє успішному виконанню завдань кваліфікації; 2) предмет злочину, може виступати критерієм розмежування суміжних злочинних діянь; 3) предмет посягання, може бути також одним із критеріїв розмежування злочинного та незлочинного діянь; 4) ці чи інші ознаки предмета посягання можуть бути пом'якшувачими або обтяжувачими обставинами злочину» [1, с. 91].

Законодавець у КК України по різному визначає предмет злочинного посягання в аналізованій сфері, не розкриваючи його зміст:

- 1) чуже майно, яке має особливу історичну, наукову, художню чи культурну цінність (ст. 193 КК України);
- 2) історичні та культурні цінності (ст. 201 КК України);
- 3) об'єкти археологічної спадщини, об'єкти культурної спадщини (ст. 298 КК України);
- 4) унікальні документи Національного архівного фонду (ст. 291¹ КК України);
- 5) національні цінності (ст. 438 КК України).

Саме тому, правильне визначення предмету та специфічного взаємозв'язку предмета та об'єктивної сторони правопорушення, на думку Я. В. Фурмана, має важливе значення для криміналістичної характеристики правопорушень проти культурних цінностей [2, с. 100].

Мета статті – охарактеризувати предмет злочинних посягань на культурні цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В юридичній літературі, питання визначення «культурні цінності», досліджувалося недостатньо. Окремі його аспекти, у різний час, розглядали: В. Акуленко, В. Базелюк, М. Богуславський, Л. Білецька, Є. Гайворонський, А. Капітанський, Т. Каткова, О. Кравченко, М. Костін, Т. Курило, І. Мартиненко, М. Міщенко, Ю. Молчанов, О. Процюк, М. Ховронюк та ін.

У публікаціях, присвячених досліджуваній проблематиці, також даються різні визначення. Так, В. В. Базелюк вважає, що культурні цінності – це унікальні речові результати людської діяльності, що мають важливе наукове, історичне, художнє або інше культурне значення для усього людства. Вона вважає, що культурним цінностям, як предмету правопорушення, притаманні основні (соціальна, юридична, фізична) та додаткові (унікальність, усезагальність, історична визначеність) ознаки [3, с. 11]. Вважається, що це визначення зайво розширене і не відображає суттєвих рис досліджуваного об'єкта. Автор не дає пояснення, що таке «унікальні речові результати», «важливе наукове, історичне, художнє значення». А без цього дане визначення втрачає свій пізнавальний характер, і не може бути використано для мети кваліфікації. Крім того, із запропонованого визначення випадає суттєвий пласт культурних цінностей, які не являються результатом людської діяльності: палеонтологічні знахідки, колекція рідкісних мінералів і т. ін.

В. І. Акуленко, під «культурними цінностями» розуміє – предмети історичного, наукового та іншого культурного значення [4, с. 432]. У цьому визначенні робиться наголос на предмети, яким притаманне історичне, наукове чи інше культурне значення. Вказівка на «інше культурне значення», може спричинити додаткове ускладнення щодо віднесення об'єктів до зазначеної категорії.

Деякі науковці взагалі не визначають, що слід розуміти під культурними цінностями, а лише наводять перелік предметів, які до них належать [5, с. 22].

Набагато більше уваги висвітленню питань кримінально-правової охорони культурних цінностей, і визначенню єдності останніх приділяють російські науковці. Зокрема, В. М. Тищенко, під культурними цінностями розуміє особливий вид цінностей, здатних, у тій чи іншій мірі, задовольняти духовні та естетичні потреби людини, і одночасно включають в себе художню, наукову, меморіальну чи іншу культурну цінність. Під культурними цінностями, у тому числі і пам'ятками культури, природи, розуміються як рухомі так і нерухомі об'єкти. До рухомих об'єктів відносяться предмети, що знаходяться у нерухомих об'єктах, чи вилучені з них і здатні являти цінність самі по собі. До нерухомих об'єктів відносять місцевості природного, етнічного, археологічного, історичного та іншого наукового значення; архітектурні споруди, ансамблі, що являють наукову, меморіальну, художню та іншу культурну цінність [6, с. 3]. До недоліків даного визначення, на нашу думку, можна віднести жорстку прив'язку поняття рухомих культурних цінностей, на які припадає значна кількість злочинних посягань, до поняття нерухомих культурних цінностей, не враховуючи, що перші, апріорі можуть існувати поза всяким зв'язком і залежністю від інших. Наприклад, дане поняття не охоплює рухомі культурні цінності, знайдені при археологічних розкопках і вилучені просто із землі, а не з «нерухомих культурних цінностей».

Є. М. Медведєв, під «культурними цінностями», розуміє – унікальні предмети матеріального світу, які є результатом людської діяльності минулих поколінь або тісно пов'язані з нею, мають загальнонаціональне або загальнолюдське культурне значення [7, с. 48].

І. Б. Афонін, пропонує власне визначення «культурних цінностей», під якими розуміє матеріальне втілення людської діяльності, яким притаманна унікальність і важливе історичне, наукове, художнє чи інше культурне значення для суспільства [8, с. 30].

На думку О. В. Процюка, культурними цінностями є конкретні предмети, що мають художнє, історичне, етнографічне, наукове значення і призначені для зберігання, відтворення і охорони [9, с. 91].

Виклад основного матеріалу. У КК України не дано тлумачення перерахованих понять, тому для їх визначення необхідно звернутися до норм інших галузей права, а в деяких випадках – до норм міжнародного права. Доцільно розпочати характеристику вказаних предметів із з'ясування змісту термінів «культурні», «цінності».

У тлумачних словниках української мови термін «культурні», подається в контексті з поняттям «культура» [10, с. 202].

Термін «цінність» тлумачиться у декількох значеннях, зокрема, як виражена у грошах вартість чого-небудь; те, що має матеріальну або духовну вартість; важливість, значущість чого-небудь [10, с. 516; 11, с. 343-344]. З огляду на співвідношення зазначених слів, «культурні» доцільно тлумачити у значенні «стосовно до культури», а «цінність», як «такі, що мають матеріальну або духовну цінність».

Положення щодо визначення змісту законодавчого поняття «культурні цінності» містяться у законодавчих актах, які регулюють відносини у сферах їх використання і охорони. Так, основні нормативно-правові акти пропонують подібні, майже ідентичні визначення, а саме, в ст. 14 Основ законодавства України про культуру, визначено, що до культурних цінностей належать об'єкти матеріальної і духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення. Унікальні цінності, матеріальної та духовної культури, а також, культурні цінності, що мають виняткове історичне значення для формування національної самосвідомості українського народу, визнаються об'єктами національного надбання і заносяться до Державного реєстру національного надбання [12].

Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» пропонує наступне визначення: «культурні цінності – об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні, відповідно до законодавства України» [13].

Слід відмітити, що культурні цінності, розглядають як сукупність матеріальних та духовних, що є наслідком філософських цінностей матеріальних і духовних. Законодавець пропонує формулювання досліджуваного поняття, вказує на таку ознаку культурних цінностей як їх художню, історичну, етнографічну, наукову чи іншу цінність. Виділені такого роду характеристики цінностей культури, виглядають не зовсім вдало, оскільки згадані види цінностей виступають категоріями різного порядку і повністю можуть взаємозамінювати одна одну, наприклад, предмет, що являє собою історичну цінність, одночасно може бути і музейною цінністю. Такий поділ культурних цінностей підтримує Є. В. Медведєв [7, с. 49]. Застосування терміну «об'єкт», вказує на об'єктивованість культурних цінностей, тобто, матеріалізацію їх будь-яким чином (в камені, на папері, на магнітних носіях, тощо), що має особливе значення для правозастосовчої практики, що саме визнавати предметами злочинів, диспозиції статей яких містять термін «культурні цінності».

Законодавець, при визначенні «культурних цінностей», вказує на наявність складових культурних цінностей, не розкриваючи їхнього змісту, зміст поняття, що міститься в Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», розкривається шляхом детального переліку об'єктів та предметів, які до них належать. А. П. Коренєв, з цього приводу зазначає, що метод перерахування завжди містить у собі небезпеку неповноти [14, с. 161]. В. В. Братанов, навпаки, пов'язує таку операцію з прикладним значенням [15, с. 30-31].

У ст. 14 Основ законодавства України про культуру, вживаються терміни «унікальні цінності», «культурне надбання». Законодавець пояснює термін «унікальні цінності» через використання оціночного критерію. На наш погляд, унікальність це властивість, яка полягає у тому, що культурні

цінності являють собою не просто результати людської діяльності чи предмети, тісно пов'язані з нею. Вони втілюють у собі виключні інтелектуальні і фізичні здібності творця, як особистості, його індивідуальну майстерність, і уособлюють єдині і неповторні в своєму роді зразки творчості людини, у будь-якій із сфер її життєдіяльності, чи, якщо це предмет природного походження, то одиничні у своєму роді історичні або наукові екземпляри. При цьому окремі види предметів утворюють унікальність з причини того, що стають великою рідкістю.

«Культурне надбання» – визначається як «результат матеріального виробництва і духовного розвитку; зв'язки і відносини, надбані суспільством у продовж усієї його історії, що містять соціокультурний досвід попередніх поколінь і виконують функцію історичної пам'яті людства» [16, с. 173].

В постанові Пленуму Верховного Суду України від 26 лютого 1999 року «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил», не розтлумачено змісту поняття «культурні цінності», але вказується одночасно на історичні та культурні цінності [17].

Аналіз міжнародних актів, вказує на наявність у них визначень поняття «культурні цінності». Вперше їх визначила Гаазька Конвенція від 14 травня 1954 року «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту». У ст. 1 Конвенції йдеться про три категорії культурних цінностей [18, с. 85].

У цьому документі поняття «культурні цінності» сформульовано достатньо широко, з метою попередження знищення або пошкодження, власне, культурних цінностей.

Більш прийнятним, у відповідності меті охорони, є поняття «культурні цінності», що міститься в Конвенції ЮНЕСКО «Про заходи спрямовані на заборону і запобігання незаконному вивезенню та передачі права власності», в якій до них віднесені цінності, що з релігійних або світських причин важливі для археології, доісторичної доби, історії, літератури, мистецтва чи науки, та належать до однієї із категорій перерахованих у Додатку до цієї Конвенції [18, с. 118].

Згідно з рекомендаціями «Про охорону рухомих культурних цінностей», під «рухомими культурними цінностями», розуміються усі рухомі цінності, які є проявом або свідченням творчості людини, чи еволюції природи, та які мають археологічну, історичну, художню, наукову чи технічну цінність, і далі міститься перелік таких цінностей [18, с. 212].

Конвенція «Про охорону культурної та природної спадщини» від 16 листопада 1972 року, взагалі не містить поняття «культурні цінності», але водночас передбачає поняття «культурна спадщина» через такі складові: пам'ятка, ансамблі та визначні місця [18, с. 130].

Конвенція «Про охорону археологічної спадщини Європи» від 16 січня 1992 року, також не вказує поняття культурних цінностей, але передбачає,

що потрібно розуміти під поняттям «архітектурна спадщина», «пам'ятки», «архітектурні ансамблі» та «визначні місця» [18, с. 332].

Отже, більшість проаналізованих міжнародних та національних нормативно-правових актів по-різному, і доволі загальною, визначають поняття «культурних цінностей», переважно перераховуючи їхні конкретні види.

Вчені, які досліджують цю проблему, розкривають зміст досліджуваного поняття через вказівку на ознаки культурних цінностей, які їх характеризують. Визначальними ознаками культурних цінностей, є вказівка на те, що їм притаманна певна цінність; джерело походження; конкретне матеріальне утворення; загальність; час їх утворення; загальносвітове або національне значення; унікальність; їх правова сутність; результати безпосередньої діяльності людини.

Висновки. Враховуючи вищезазначене, культурні цінності – це створені людиною або піддані нею цілеспрямованій дії, унікальні предмети, що мають національне або загальносвітове значення та становлять цінність для науки і культури, які підлягають збереженню та охороні.

Таким чином, замість єдиного і чіткого поняття в ст. ст. 193, 201, 298, 298¹, 438 КК України, фігурують різні формулювання предмета кримінальних правопорушень, що визначають поняття «культурні цінності». Значить, для законодавця має сенс уніфікувати термінологію, що використовується в зазначених статтях КК України, змінивши поняття предмета правопорушення на термін «культурні цінності», який є більш універсальним. Такі зміни значно спростили би роботу правоохоронних органів, водночас усунули зайвий суб'єктивізм при віднесенні того чи іншого предмета до категорії «культурних цінностей», дозволи б позбавитись від плутанини пов'язаної з визначенням предмета злочинних посягань.

Проведений аналіз наукових та правових джерел, дозволяє дійти висновку, про актуальність та необхідність дослідження правової і теоретичної природи поняття «культурні цінності», а також суміжних категорій «культурна спадщина», «археологічна спадщина», «культурне надбання»; їх змісту, структури та удосконалення правової регламентації.

Перелік посилань

1. *Александров Ю. В., Дудоров О. О., Клименко В. А.* та ін. Кримінальне право України: особлива частина : підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка ; Київ. нац. ун-т внутр. справ, Київ. міжнар. ун-т. 2-е вид., перероб. та доп. Київ, 2008. 711 с.
2. *Фурман Я. В.* Культурні цінності як предмет контрабанди // *Право України*. 2007. № 10. С. 100-102.
3. *Базелюк В. В.* Кримінальна відповідальність за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». Харків, 2012. 21 с.

4. Акуленко В. І. Культурні цінності // Юридична енциклопедія: В 6 т. / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; редкол.: Шемшученко Ю. С. (голова) та ін. Київ, 2001. Т. 3 С. 432.
5. Бантшиев А. Ф. Ответственность за контрабанду: учеб.-практ. пособие / Академия СБ Украины. Київ, 1997. 119 с.
6. Горбачев В. Г., Растопчин В. Г., Тищенко В. Н. Культурные ценности: понятие, порядок приобретения, хранения и обращения: справоч. пособие. Москва, ВНИИ МВД РФ, 1994. 244 с.
7. Медведев Е. В. Уголовно-правовая охрана культурных ценностей: дисс. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08. Казань, 2003. 200 с.
8. Афонин И. Б. Уголовно-правовая охрана культурных ценностей: дисс. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2005. 168 с.
9. Процюк О. В. Контрабанда культурних цінностей: проблеми кваліфікації // Підприємство, господарство і право. 2003. № 8. С. 89-91.
10. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови. Харків, 2002. 543 с.
11. Білодід І. К., Бурячок А. А. Словник української мови : в 11 томах. Київ, 1973. Т. 4. 840 с.
12. Основи законодавства про культуру: закон України від 14.02.1992 р., № 2117-XII // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 21. Ст. 294.
13. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: закон України від 21.09.1999 р., № 1068-XIV // Відомості Верховної Ради України. 1999. № 48. Ст. 405.
14. Корнев А. П. Кодификация административного права и правила законодательной техники. Москва, 1970.
15. Братанов В. В. Законодательная регламентация культурных ценностей // Культура, управление, экономика, право. 2007. № 2. С. 28-31.
16. Корінний М. М., Шевченко В. Ф. Короткий енциклопедичний словник з культури. Київ, 2012. 384 с.
17. Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.02.1999 року // Постанови Пленуму Верховного Суду України (1963-2000): офіц. вид.: у 2-х т. / за заг. ред. В. Ф. Бойка. Київ, 2000. Т. 2. С. 85.
18. Україна в міжнародно-правових відносинах. Київ, 1997. Кн. 2: Правова охорона культурних цінностей / відповід. ред. Ю. С. Шемшученко, В. І. Акуленко. 864 с.

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕДМЕТА ПРЕСТУПНЫХ ПОСЯГАТЕЛЬСТВ НА КУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ

А. А. Садченко

Уголовный кодекс Украины недостаточно уделяет внимания охране культурного достояния украинского народа. Это проявляется как в отсутствии законодательной фиксации видового объекта преступлений против культурных ценностей, так и не соответствии уровня наказания за отдельные виды уголовных правонарушений. В результате правонарушения, предметом которых являются культурные ценности, «распылены» по разным разделам УК Украины, криминализованы не все формы общественно-опасного поведения по отношению к культурным ценностям, наказания за некоторые уголовные правонарушения этой категории явно занижены и взаимно не упорядочены.

Вместо единого и четкого понятия в ст.ст. 193, 201, 298, 298¹, 438 УК Украины фигурируют разные формулировки предмета уголовных правонарушений, которые опреде-

ляют понятие «культурные ценности». Значит, для законодателя имеет смысл унифицировать терминологию, которая используется в указанных статьях УК Украины, изменив понятие предмета правонарушения на термин «культурные ценности», который более универсальный. Такие изменения значительно упростили бы работу правоохранительных органов, вместе с тем убрали излишний субъективизм при отнесении того или другого предмета к категории «культурных ценностей», позволили бы избавиться от путаницы связанной с определением предмета преступных посягательств.

Несмотря на значительную общественную опасность и распространенность посягательств на культурные ценности, в нормативных актах, юридической литературе не существует единого взгляда на понятие предмета этих правонарушений.

В статье охарактеризован предмет преступных посягательств на культурные ценности. Анализ научных и правовых источников, позволил сделать вывод, об актуальности и необходимости исследования правовой и теоретической природы понятия «культурные ценности», а также сопредельных категорий «культурное наследие», «археологическое наследие», «культурное достояние»; их содержания, структуры и усовершенствование правовой регламентации. Культурные ценности определены как созданные человеком или подвергнутые им целенаправленными действиями, уникальные предметы, которые имеют национальное или общемировое значения и представляют ценность для науки и культуры, которые подлежат сохранению и охране.

THE CHARACTERISTIC OF THE SUBJECT OF CRIMINAL ENCROACHMENTS ON CULTURAL VALUES

A. Sadchenko

The Criminal Code of Ukraine gives insufficiently attention to protection of cultural property of the Ukrainian people. It is shown as in absence of legislative fixing of specific object of crimes against cultural values as well as it is inconsistent with the level of punishment for the separate kinds of criminal offences. As a result, offences, the subject of which is the cultural values, “are sprayed” on different sections of the Criminal Code of Ukraine, not all forms of socially-dangerous behavior in relation to the cultural values are criminalized, punishments for some criminal offences of this category are obviously underestimated and are not ordered mutually.

Instead of the uniform and accurate concept of Articles 193, 201, 298, 2981, 438 of the Criminal Code of Ukraine there are different formulations of the subject of criminal offences which are defined the concept “cultural values”. That is why for the legislator it makes sense to unify terminology which is used in the specified articles of the Criminal Code of Ukraine, having changed the concept of the subject of an offence to the term “cultural values” which is more universal. Such changes considerably would simplify work of the law enforcement bodies, at the same time have cleaned superfluous subjectivity while referring this or that subject to a category of “cultural values”, would resolve the mess connected with definition of a subject of the criminal encroachments.

Despite considerable public danger and prevalence of encroachments on cultural values, in the statutory acts, in the legal literature there is no a uniform point of view at the concept of the subject of these offences.

The article characterizes the subject of criminal encroachments on cultural values. The analysis of scientific and legal sources has allowed to draw a conclusion on urgency and necessity of the research of the legal and theoretical nature of the concept “cultural values” as well as adjacent categories “cultural heritage”, “an archaeological heritage”, “cultural property”; their content, structure and improvement of the legal regulation. Cultural values are defined as those which created by the person or subjected to actions, the unique subjects which have national or universal values and are valuable for science and culture, which are subject to preservation and protection.